

МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

УДК 35.007(477)

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6468/2019.6/03>**Балашов І.В.**

Національна академія державного управління при Президентіві України

СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОНЯТТЯ «МОДЕРНІЗАЦІЯ» ЯК МІЖДИСЦИПЛІНАРНОЇ КАТЕГОРІЇ СУСПІЛЬНО-ГУМАНІТАРНОГО ЗНАННЯ

Стаття присвячена аналізу сутнісних характеристик поняття «модернізація» у різних наукових підходах суспільно-гуманітарного знання. Зазначено, що сутність цього поняття розкривається по-різному і не тільки в межах тієї чи іншої науки, а й навіть конкретного наукового підходу. Саме вказане визначає різноаспектність сутнісних характеристик модернізації. Визначено, що процес модернізації є складником трансформації суспільства і це лише підтверджує той факт, що неможливо досліджувати поняття «модернізація» та «трансформація» окремо, оскільки основу сучасних суспільних трансформацій в Україні формує саме модернізація. Вказано, що у теорії державного управління зазначені поняття варто розмежовувати за змістом. Обґрунтовано переконання в тому, що зміст поняття «модернізація» зводиться до розуміння як системного процесу різного роду зрушень та перетворень конкретних сфер суспільства, що забезпечує перехід суспільного устрою від одного стану розвитку до іншого у напрямі його осучаснення й постійного якісного вдосконалення. Доведено, що модернізація – це складна система, що складається з різного роду підсистем різного рівня і передбачає якісні зміни/оновлення економічних, політичних, правових, культурних інститутів та суспільних відносин на сучасних засадах визнання принципів демократії, верховенства права та прав людини, ринкової економіки, соціальної держави, усталених міжнародних норм співіснування країн тощо. Комунікація та контакт між різними культурами та суспільствами стають важливими передумовами модернізації. Генераторами модернізації нерідко виступають лідери країн, що перебувають на стадії розвитку, які анонсують плани та здійснюють відповідну політику, яка спрямована на трансформацію суспільства у бік сучасних розвинених країн. На такому етапі розвитку актуально те, що модернізаційна парадигма характеризується як всебічний процес, який включає множинність одночасних змін на різних рівнях суспільного організму. Для суспільств, які перебувають на стадії розвитку, модернізація набуває форми імітації та трансплантації зразків товарів і технологій з більш розвинених країн.

Ключові слова: модернізація, демократична держава, трансформація суспільства, суспільні зміни, перетворення, розвиток, реформування державного управління.

Постановка проблеми. Нині, визначаючи загальний напрям змін, які відбуваються в Україні, важко змінити їх головну характеристику, а саме їх фактично стихійний характер. З іншого боку, важливою особливістю змін є їх взаємопов'язаність (зміни в одній зі сфер обов'язково приведуть до певних змін і в інших сферах, що підтверджує їх системний характер) [1, с. 9]. В Україні, як і в сучасному світі, відбуваються кардинальні зміни в усіх сферах суспільного життя, зумовлені глобальними економічними та цивілізаційними трансформаціями. Ці зміни суттєво впливають на всі державні та недержавні інституції, що забезпечують керованість суспільством, визна-

чають його здатність протистояти внутрішнім та зовнішнім викликам. Крім того, низка внутрішніх негативних явищ в українському соціумі спричинили необхідність проведення комплексу системних реформ для його модернізації з метою забезпечення поступу країни як високо розвинутої, правової, цивілізованої європейської держави з належним рівнем життя населення, соціальної стабільності, культури та демократії. Безумовно, актуальними залишаються дискусії в науковому середовищі, передусім серед учених-держуправлінців, які стосуються змісту, виокремлення, розрізнення сутнісних характеристик такого поняття, як «модернізація».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу дослідження змісту поняття «модернізація» становлять серйозні фундаментальні наукові напрацювання. Йдеться не лише про наукові праці відомих світових учених, а саме таких як: Ж.-Ж. Руссо, Б. Рассел, Г. Спенсер, К. Маркс, Ф. Енгельс, Л. Фейєрбах, Ю. Хабермас, Дж. Ст. Мілль, Ф. Хайєк та ін. Зазначена наукова проблема і нині є пріоритетною у працях багатьох вітчизняних дослідників: О. Білоруса, К. Бужимської, В. Голуб, Р. Войтович, В. Корженка, М. Михальченко, Н. Обушної, С. Романюка, І. Фищук, С. Хаджирадевої та ін. Поряд із вказаним не втрачає актуальності подальше дослідження сутнісних характеристик поняття «модернізація» у різних наукових підходах суспільно-гуманітарного знання.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз сутнісних характеристик поняття «модернізація» у різних наукових підходах суспільно-гуманітарного знання.

Виклад основного матеріалу. Слід зауважити, що в умовах переходу від тоталітаризму до демократії в Україні відбуваються досить складні й суперечливі трансформаційні процеси, спрямовані на конструювання сервісної держави та її інституцій, динамічний розвиток цінностей громадянського суспільства та збереження інтересів як самої країни, так і її громадян зокрема. Зокрема, Дж. Сакс наголошує на тому, що Україна переживає не одну, а декілька трансформацій, таких як: перехід від диктатури до демократії; від колонії до самостійної нації; від економічного занепаду до оздоровлення і зростання. Небагатьом країнам в історії людства доводилося розв'язувати ці проблеми одночасно [2, с. 25]. На думку вітчизняного науковця О. Білоруса, як і інші транзитивні країни Україна переживає одночасну трансформацію політичної, економічної, соціальної системи та, що є найбільш складним, формування єдиної політичної нації і об'єднання цивілізаційно розірваних країн Сходу та Заходу на базі європейських цінностей [3, с. 4]. Так, на сучасному етапі існування української державності здійснюються кардинальні суспільні зміни, успіх реалізації яких насамперед критично залежить від ефективної взаємодії суспільства та влади [4, с. 9]. Відповідно, ключова роль у системній трансформації українського суспільства належить модернізації державного управління. Зазначене лише посилює актуалізацію комплексних наукових досліджень щодо формування та використання інноваційних механізмів модернізації вітчизняної системи дер-

жавного управління, яка засвідчує низьку ефективність держави як політичного інституту.

Очевидним є те, що основною метою реформування державного управління в Україні є підвищення його результативності та ефективності. Зазвичай, як доводить світовий досвід суспільно-політичних трансформацій, такі механізми передбачають зростання участі в управлінських і політичних процесах громадянського суспільства, здатного не лише визначати публічні інтереси громадян, а й забезпечити на всіх рівнях управлінської ієрархії дієвий незалежний контроль «знизу» за діяльністю органів публічної влади, яка під впливом демократичних процесів поступово трансформується. Проте на практиці реалізація відповідних суспільних змін призводить до появи значних суперечностей та проблем. На погляд вітчизняного дослідника В. Корженка, попередні етапи розвитку України протягом років незалежності є не досить успішними, оскільки процес трансформації без модернізації, як його складника, сприяв «напівзамінам» та викривленням змін, поверненню та насадженню архаїчних соціальних форм суспільства. Необхідно врахувати цей негативний, на думку вченого, досвід та закріпити відповідні зміни у суспільстві шляхом продовження суспільних реформ, спрямованих на модернізацію [5]. Інший дослідник М. Михальченко, розглядаючи проблеми суспільних змін, наголошує на необхідності розмежування понять «модернізація» та «трансформація», адже останнє орієнтоване на зміну реалій у невизначеному напрямі (вперед, назад, убік, по колу тощо). Модернізація, навпаки, орієнтує суспільство і його структури на: вдосконалювання, просування вперед, розробку й реалізацію нових цілей, задач, пріоритетів, стратегій. Модернізація виступає творчо-перетворюючою функцією розвитку та має свою специфіку – є засобом оновлення суспільств. Особливістю модернізації, на погляд М. Михальченка, є її безперервність. Вона ніколи не завершується у глобальному вимірі. Суспільство, яке завершило модернізаційний проєкт, може вирушати на історичний смітник [6, с. 19]. Отже, якщо модернізація передбачає адаптовану до сучасних вимог зміну процесу з набуттям ним нової позитивної якості, то трансформація – перетворення внутрішньої сутності певного явища та переведення його з одного стану функціонування в інший (незалежно від того, в якому напрямі йде трансформація – прогресу або регресу). Зрозуміло, що модернізацію в Україні неможливо досліджувати відірвано від суспільної трансформації в

цілому, позаяк основу сучасних трансформаційних процесів формує саме процес модернізації.

Досліджувати сутність поняття та процесу модернізації необхідно з різних аспектів, визначення внутрішніх цілей, з яких фактично формується зміст державного управління в Україні та залежить його здатність інтегруватися в сучасну управлінську концепцію належного врядування (Good Governance).

Зазначимо, що вперше поняття “modern” було використано в Європі наприкінці V ст. з метою розмежування християнського теперішнього та язичницького римського минулого [7, с. 43]. У наступні періоди розвитку людства такий контекст розуміння терміна «модернізація» змінювався і лише у періоді Просвітництва набув змісту тотожного його сучасному розумінню. За визначенням Ю. Хабермаса [7, с. 44], модерним, сучасним нині вважається те, що сприяє об’єктивному вираженню спонтанно оновлюваної актуальності духу часу. Більш детальне змістове втілення «модерн» знаходить у наукових парадигмах позитивізму (Б. Рассел [8, р. 378], Г. Спенсер [9, с. 33]), у теоріях політичних систем суспільства (Ю. Хабермас [7, с. 43–44] та ін.), у концептах ліберальної демократії (Дж. Ст. Мілль [10, с. 424], Ж.-Ж. Руссо [11, с. 224], Ф. Хайєк [12, с. 125] та ін.).

Активне використання поняття «модернізація» у науковому середовищі розпочалося з 50-х років XX ст., що відбувалося за умов розпаду європейських колоніальних імперій і появи великої кількості «молодих націй» в Азії, Африці та Латинській Америці, формуючи таким чином сучасну модернізаційну парадигму. Етимологічно це поняття пов’язане з французькими поняттями: “moderne” (сучасний, новітній) та “modernisation” (оновлення), а також з англійськими однокореневими термінами: “modern”, “modernity”, “modernization”, щодо яких можливі два варіанти перекладу на українську мову [13, с. 218]. За першого варіанту всі терміни перекладаються спорідненими словами, а саме: модерн, модерний, модернізація. Натомість в українському варіанті йдеться про сутнісне розуміння модернізації, перш за все як осучаснення. Таким чином, найчастіше під модернізацією будь-якого об’єкта розуміють процес його оновлення або ж осучаснення. Однак ототожнення поняття «модернізація» з поняттям «осучаснення» є некоректним, адже методологічно вони не поєднуються між собою. У зв’язку з цим дослідниця Р. Войтович також констатує, що осучаснення є складовою частиною модерні-

зації, оскільки воно передбачає наявність певного еталона сучасності, зіставлення з яким породжує прагнення досягти або зрівнятися з вищим рівнем [14, с. 16].

У багатьох словниках до поняття “to modernize” використовуються синоніми: “bring into the twentieth century”, “bring up to date”, “remake”, “remodel”, “renew”, “renovate”, “revamp”. В українській мові їх аналогами є: «перенести в XX ст.», «приводити у відповідність до сучасних вимог», «переробляти», «робити наново», «реконструювати», «оновлювати», «реставрувати», «замінювати новим», «відроджувати», «оновлювати», «виправляти», «змінювати», «коригувати», «модифікувати», «удосконалювати» [15]. Отже, модернізація, як правило, припускає наявність певного об’єкта, який можна оновлювати, удосконалювати, змінювати тощо.

Наукову цікавість викликає розмежування суті інших понять. Трактуючи сутності понять «модернізація» та «інновація» потребує пояснення, адже модернізація завжди стосується чогось, що вже існує, а інновація є складовою частиною модернізації, визначається як процес змін, пов’язаних зі створенням, визнанням або впровадженням нових елементів (моделей) матеріальної і нематеріальної культур у певній соціальній системі. По суті поняття «інновація» передбачає певну дію, а саме «створення, розповсюдження і застосування нового засобу, котрий задовольняє потреби людини та суспільства і викликає разом з тим соціальні та інші зміни». Тобто інновація може бути, з одного боку, передумовою модернізації, коли нововведення призводить до вдосконалення, а з іншого – може призвести до руйнування елементів соціальної структури, тобто норм, законів і навіть інститутів [16]. Натомість до наукових категорій вітчизняної науки державного управління поняття «модернізація» було залучено шляхом запозичення його з робіт західних учених, а широкого вжитку в наукових колах набуває у 80–90-х рр. XX ст.

Зазначимо, що у класичній соціології поняття «модернізація» розглядалося такими відомими класиками, як К. Маркс та Е. Дюркгейм. Перший до його змісту відносив процес розвитку ринку і капіталізму, а другий – процес соціальної диференціації. Інший відомий вчений та мислитель М. Вебер розглядав модернізацію як процес раціоналізації. Серед сучасних науковців сутність поняття «модернізація» тлумачиться занадто широко, що заважає коректному використанню цього терміна. Так, наприклад, відомий польський

соціолог П. Штомпка, ілюструючи всю «безмежність, наповненість» цього визначення, пропонує такі основні його сутності. Перша стосується модернізації у найширшому сенсі як синоніма сукупності прогресивних соціально-економічних змін, у результаті яких суспільство просувалося вперед у власному розвитку. Проте вказаний зміст поняття «модернізація» є не занадто широким і досить специфічним, а також для позначення саме цих процесів є і більш вдалі поняття: «розвиток», «соціальна зміна», «прогрес» тощо. Друга – як тотожне руху до «сучасності», що, на думку польського вченого, є суспільством модерну і презентує комплекс соціальних, політичних, економічних, культурних і інтелектуальних трансформацій, які відбувалися на Заході з XVI ст. і досягли власного апогею в XIX – XX ст.ст. У такому контексті модернізація розглядається як сукупність процесів, а саме: індустріалізації, урбанізації, раціоналізації, бюрократизації, домінування впливу капіталізму, посилення індивідуалізму і мотивацій успіху, утвердження інтелектуального капіталу та науки. У рамках цього контексту «модернізація» демонструється як рух від периферії до центру сучасного суспільства [17, с. 170].

У подальшому сутність модернізації розкривається у теорії постмодернізації, яка виникає наприкінці XX ст. Згідно з думкою Р. Інглегарта, постмодернізація змінює характер базових норм політичного, трудового, релігійного, сімейного, економічного життя. Науковець наголошує, що цей термін має велике значення, оскільки у ньому закладений певний концептуальний сенс, згідно з яким процес модернізації не є останньою подією в сучасній історії людства і соціальні перетворення розвиваються в кардинально протилежному напрямі.

Отже, теорія модернізації не є непорушною догмою, вона продовжує постійно розвиватися, що й зумовлює наявність різнобічних наукових підходів до трактування сутності поняття «модернізація».

Зазначимо, що натепер проблематика модернізації є досить дискусійною. Загалом, модернізація розглядається в основному перш за все в аспекті переходу від традиційного суспільства до сучасного, як особлива форма цивілізаційного процесу, який передбачає подолання відсталості традиційних держав та їхній еволюційний перехід до прогресивного соціального ладу [18, с. 205].

Віддаючи належне науковому доробку зазначених учених, варто узагальнити, що зміст поняття «модернізація» у суспільно-гуманітарному піз-

нанні розширився від свого первісного значення як процесу трансформацій традиційного суспільства в модерне.

Однак беззаперечною у наукових підходах до визначення сутності поняття «модернізація» залишається констатація того факту, що модернізація переважно сприймається як процес сучасного етапу розвитку (так званий тренд суспільного розвитку), оскільки феномен модернізації як один з головних сучасних світових процесів зумовив провідні тенденції трансформаційних змін в усіх сферах життєдіяльності сучасного суспільства загалом (економіці, політиці, культурі, управлінні тощо).

Таким чином, поняття «модернізація» варто застосовувати не до всього періоду соціального прогресу, а лише до сучасного етапу суспільного розвитку (сер. XX ст. – поч. XXI ст.), тобто, коли модернізація як суспільне явище розглядається у форматі цінностей зазначеної історичної епохи, серед яких – раціоналізм, урбанізація, ефективність, індустріалізація, інформатизація тощо.

Не варто нехтувати тим, що модернізація може розглядатися з точки зору системного підходу, тобто як складна система, яка складається з різного роду підсистем різного рівня і передбачає якісні зміни/оновлення економічних, політичних, правових, культурних інститутів та суспільних відносин на сучасних засадах визнання принципів демократії, верховенства права та прав людини, ринкової економіки, соціальної держави, усталених міжнародних норм співіснування країн тощо. Разом із тим модернізація може розглядатися не лише як система, а й як вид людської діяльності, процес; стосуватися як усіх суспільних відносин, так і лише якоїсь однієї сфери або навіть однієї галузі, наприклад економіки. Але у будь-якому разі модернізація є системою заходів, дій, спрямованих на єдину мету – повноцінну соціалізацію людини та забезпечення конкурентоздатності держави й нації як культурно однорідної та солідарної спільноти.

Висновок. Виходячи з вищевикладеного, зміст поняття «модернізація» зводиться до розуміння її як системного процесу різного роду зрушень та перетворень конкретних сфер суспільства, що забезпечує перехід суспільного устрою від одного стану розвитку до іншого у напрямі його осучаснення й постійного якісного вдосконалення. Такий підхід засвідчує той факт, що: 1) модернізація є значно вищим рівнем оновлення суспільства (на відміну від звичайного швидкого економічного зростання та швидких соціальних змін),

має універсальний характер і гармонійно сполучається з історичними традиціями й іншими цінностями певних суспільств; 2) провідними трендами модернізації можна визначити зміну системи інституцій, їх поєднання з представницькою демократією, вільною ринковою економікою та ін., що забезпечують вільний обмін ідеями, містять механізми проведення відповідальної політики, управління та контролю, стверджують права і свободи людини; 3) модернізація як складна сис-

тема обов'язково має включати й управлінські функції. Звідси система модернізації представлена сукупністю об'єктів і суб'єктів управління, які тісно взаємодіють між собою в процесі управління. Без управління будь-яка система перебуває в стані спокою та аморфності [19, с. 37–78]. На наш погляд, саме ці аспекти розуміння модернізації закладають перспективи для подальшого розроблення цієї проблематики в рамках науки публічного управління.

Список літератури:

1. Управління змінами в публічній сфері : навчально-методичний посібник / С.К. Хаджирарева, С.А. Романюк, В.А. Грабовський, І.М. Фишук, Д.М. Букатова. Київ : НАДУ, 2018. 192 с., с. 9.
2. Сакс Дж. Нова карта світу. *The Economist*. 2000. С. 24–30.
3. Білорус О.Г. Транзитивні країни у світосистемі постіндустріального глобалізму. *Економічний часопис*. XXI. Випуск 07–08(1). 2013. С. 3–6.
4. Модернізація державного управління та європейська інтеграція України : наук. доп. / авт. кол. : Ю.В. Ковбасюк, К.О. Ващенко, Ю.П. Сурмін та ін. ; за заг. ред. д-ра наук з держ. упр., проф. Ю.В. Ковбасюка. Київ : НАДУ, 2013. 120 с.
5. Корженко В.В. Методологічні та евристичні інтенції сучасної концепції Governance / В.В. Корженко, В.В. Нікітін. *Державне будівництво*. 2017. № 1(1). URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2017_1\(1\)_3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2017_1(1)_3).
6. Михальченко М. Політична реальність в Україні: трансформація, модернізація, революція? *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. Київ, 2005. Вип. 7. С. 18–27.
7. Хабермас Ю. Философский дискурс о модерне / пер. с нем. М.М. Беляева и др. Москва : Весь мир, 2003. 125 с.
8. Bertrand R. Human knowledge, its scope and limits. George Allen and Unwin, London 1948, 538 pp; Simon and Schuster, New York 1948, xvi + 524 pp.
9. Спенсер Г. Человек и государство. Москва : Наука, 2001. 378 с.
10. Мілль Дж.Ст. Індивідуальна свобода і межі суверенності індивіда. Антологія. Лібералізм / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ : Смолоскип, 2002. С. 424–441.
11. Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре / Фененко А.В. Концепции и определения демократии (Антология). Москва : КомКнига URSS, 2006. 224 с.
12. Хайек Ф. Дорога к рабству. *Вопросы философии*. 1990. № 10–12. С. 124–136.
13. Бужимська К.О. Теорія модернізації: виникнення, розвиток, сучасний стан. *Вісник ЖДТУ*. 2008. № 2 (44). С. 216–227.
14. Войтович Р. Модернізація державного управління в умовах глобальної інтеграції. *Вісник Національної академії державного управління при Президенті України*. 2013. № 2. С. 14–23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2013_2_4с. 16.
15. Ковбасюк Ю.В. Державна кадрова політика : проблеми та шляхи реалізації. *Стратегія державної кадрової політики – основа модернізації країни* : матеріали Всеукраїнськ. наук.-прак. конф. за міжнар. участю, Київ, 31 травн. 2012 р.: до 15-річчя галузі науки «Державне управління». Київ : НАДУ, 2012. 572 с.
16. Крюков О.І. Сутність політичної модернізації як суспільного явища. *Державне будівництво*. 2009. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2009_1_8.
17. Штомпка П. Теории модернизации, старые и новые. Последние «воплощения» эволюционизма / пер. с англ.; под ред. В.А. Ядова. Социология социальных изменений. Москва : Аспект Пресс, 1996. С. 170–186.
18. Концептуальні засади взаємодії політики й управління : навчальний посібник / авт. кол.: Е.А. Афонін, Я.В. Бережний, О.Л. Валевський та ін. ; за заг. ред. В.А. Ребкала, В.А. Шахова, В.В. Голубь, В.М. Козакова. Київ : НАДУ, 2010. 300 с.
19. Обушна Н.І. Модернізація – сучасний тренд розвитку суспільства, *Теорія та практика державного управління* : зб. наук. пр. Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр». 2015. Вип. 3 (50). С. 36–44.

Balashov I.V. ESSENTIAL CHARACTERISTICS OF THE CONCEPT OF “MODERNIZATION” AS AN INTERDISCIPLINARY CATEGORY OF SOCIAL AND HUMANITARIAN KNOWLEDGE

The article is devoted to the analysis of the essential characteristics of the concept of “modernization” in various scientific approaches of social and humanitarian knowledge. It is stated that the essence of this concept is revealed differently and not only within the limits of a particular science, but also even a specific scientific approach. This is what determines the diversity of the essential characteristics of modernization. It is determined that the process of modernization is part of the transformation of society and this only confirms the fact that it is not possible to study the concepts of “modernization” and “transformation” separately, since the basis of modern social transformations in Ukraine is formed, namely, modernization. It is stated that in the theory of public administration these concepts should be distinguished by their content. Belief is convinced that the meaning of the term “modernization” is reduced to understanding as a systematic process of various changes and transformations of specific spheres of society, which ensures the transition of the social system from one state of development to another in the direction of its modernization and constant qualitative improvement. It is proved that modernization is a complex system consisting of various subsystems of different levels and providing for qualitative changes/updating of economic, political, legal, cultural institutions and social relations on the modern principles of recognition of the principles of democracy, rule of law and human rights, market economy, social states, established international rules for the coexistence of countries, etc. Communication and contact between different cultures and societies are important prerequisites for modernization. Generally, the leaders of the developing countries are often generators of modernization, who announce plans and implement appropriate policies aimed at transforming society towards modern developed countries. At this stage of development, what is relevant is that the modernization paradigm is characterized as a comprehensive process that involves the multiplicity of simultaneous changes at different levels of the social organism. For developing societies, modernization is essentially a form of imitation and transplantation of samples of goods and technologies from more developed countries.

Key words: modernization, democratic state, transformation of society, social changes, transformation, development, reform of public administration.